

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ DAMASO RUIZ-JARABO COLOMER

της 25ης Μαρτίου 1999 *

Εισαγωγή

1. Η παρούσα αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως αφορά το αν συμβιβάζεται με τους κοινοτικούς κανόνες ανταγωνισμού εθνικό σύστημα το οποίο ορίζει ότι οι εργασίες σε συγκεκριμένη λιμενική ζώνη ασκούνται μόνον από μια κατηγορία αναγνωρισμένων εργαζομένων. Κατά το αιτούν δικαστήριο, το μισθολόγιο των εργαζομένων αυτών — το οποίο βάσει συλλογικής συμβάσεως είναι υποχρεωτικό για όλες τις επιχειρήσεις — δεν είναι δίκαιο σε σύγκριση με το μισθολόγιο των μη αναγνωρισμένων εργαζομένων που και αυτοί είναι ικανοί να εκτελέσουν τουλάχιστον μέρος των εργασιών που ορίζεται ότι ασκούνται μόνον από αναγνωρισμένους εργαζόμενους.

Συνεπώς, από ανοστηρά οικονομική άποψη, η κατάσταση στο λιμάνι της Γάνδης είναι συγκρίσιμη με εκείνη που υφίστατο σε ορισμένα ιταλικά λιμάνια όταν το Δικαστήριο εξέδωσε την απόφασή του της 10ης Δεκεμβρίου 1991 στην υπόθεση *Merci convenzionali porto di Genova*¹. Όμως, κατ' εμέ, η εξομοίωση αυτή δεν είναι δυνατή αν το ζήτημα εξεταστεί από νομική άποψη.

Το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο

2. Το άρθρο 1 του βελγικού νόμου της 8ης Ιουλίου 1972 περί οργανώσεως της λιμενικής εργασίας² (στο εξής: νόμος του 1972) απαγορεύει σε οποιονδήποτε να ενεργήσει ώστε να παρασχεθεί εντός των λιμενικών ζωνών λιμενική εργασία από εργαζόμενους που δεν είναι αναγνωρισμένοι λιμενεργάτες.

3. Η λιμενική εργασία και οι λιμενικές ζώνες ορίζονται από τα βασιλικά διατάγματα που εκδόθηκαν σε εκτέλεση του νόμου της 5ης Δεκεμβρίου 1968 περί συλλογικών συμβάσεων εργασίας και επιτροπών ίσης εκπροσωπήσεως³. Οι επιτροπές και υποεπιτροπές ίσης εκπροσωπήσεως απαρτίζονται από ίσο αριθμό εκπροσώπων των εργοδοτικών και εργατικών οργανώσεων. Έχουν, μεταξύ άλλων, ως αποστολή να μετέχουν στην επεξεργασία των συλλογικών συμβάσεων εργασίας που εμπίπτουν στην αρμοδιότητά τους. Κατόπιν αιτήσεως του σχετικού οργάνου ίσης εκπροσωπήσεως, οι συμβάσεις αυτές μπορούν να καταστούν υποχρεωτικές με βασιλικό διάταγμα, οπότε εφαρμόζονται εφ' όλων των εργοδοτών και εργαζομένων που υπάγονται στο όργανο ίσης εκπροσωπήσεως που συνέταξε τη σχετική σύμβαση.

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η ισπανική.

1 — C-179/90, Συλλογή 1991, σ. I-5889 (στο εξής: απόφαση *Merci*).

2 — *Moniteur belge* της 8ης Αυγούστου 1972, σ. 8826.

3 — *Moniteur belge* της 15ης Ιανουαρίου 1969, σ. 267.

4. Η συλλογική σύμβαση εργασίας που εφαρμόζεται στο λιμάνι της Γάνδης χρονολογείται από τις 20 Φεβρουαρίου 1979. Κατέστη υποχρεωτική με βασιλικό διάταγμα της 11ης Μαΐου 1979⁴. Ορίζει, μεταξύ άλλων, ότι οι συμβάσεις λιμενικής εργασίας δεν περιβάλλονται τον έγγραφο τύπο που ισχύει γενικά για τις συμβάσεις εργασίας.

5. Το άρθρο 1 του βασιλικού διατάγματος της 12ης Ιανουαρίου 1973 περί συστάσεως λιμενικής επιτροπής ίσης εκπροσώπησης και περί καθορισμού της ονομασίας και αρμοδιότητάς της⁵ (στο εξής: βασιλικό διάταγμα του 1973) ορίζει ως «λιμενική εργασία» «όλες τις χειρωνακτικές εργασίες σχετικά με εμπορεύματα που μεταφέρονται με πλοία θαλασσοπλοΐας ή ποταμοπλοΐας, με σιδηροδρομικές αμαξοστοιχίες ή με φορτηγά οχήματα και τις παρεπόμενες υπηρεσίες που αφορούν τα εμπορεύματα αυτά, ανεξαρτήτως του αν οι δραστηριότητες αυτές γίνονται στην προκυμαία, σε πλωτούς διαδρόμους, στην αποβάθρα ή σε ειδικές εγκαταστάσεις για την εισαγωγή, την εξαγωγή και τη διαμετακόμιση εμπορευμάτων, καθώς και όλες τις χειρωνακτικές εργασίες σχετικά με εμπορεύματα που μεταφέρονται με πλοία θαλασσοπλοΐας ή ποταμοπλοΐας με προορισμό ή προέλευση αποβάθρες βιομηχανικών εγκαταστάσεων».

6. Κατά το άρθρο 3 του νόμου του 1972, «Οι προϋποθέσεις και η διαδικασία αναγνώρισεως των λιμενεργατών καθορίζονται με βασιλικό διάταγμα κατόπιν γνωμοδότησεως της επιτροπής ίσης εκπροσώπησης που είναι αρμόδια για τη σχετική λιμενική ζώνη». Όσον αφορά το λιμάνι της Γάνδης, το βασι-

λικό διάταγμα της 21ης Απριλίου 1977 περί των προϋποθέσεων και της διαδικασίας αναγνώρισεως λιμενεργατών στη λιμενική ζώνη της Γάνδης⁶ (στο εξής: βασιλικό διάταγμα του 1977) καθορίζει προϋποθέσεις αναγνώρισεως που ανάγονται μεταξύ άλλων στην ηλικία, στην καλή συμπεριφορά και στα χρηστά ήθη, στην κατάσταση υγείας καθώς και στις επαγγελματικές γνώσεις και ικανότητες των ενδιαφερομένων.

Κατά το άρθρο 3, παράγραφος 2, του βασιλικού διατάγματος του 1977, για να μπορέσει να προβεί στην αναγνώριση, η υποεπιτροπή ίσης εκπροσώπησης θα πρέπει να λάβει υπόψη τις ανάγκες σε εργατικό δυναμικό.

7. Σύμφωνα με το άρθρο 4 του νόμου του 1972, οι εργοδότες που διευκολύνουν ή ανέχονται λιμενική εργασία κατά παράβαση του νόμου ή των εκτελεστικών του διαταγμάτων τιμωρούνται με χρηματική ποινή.

Τα πραγματικά περιστατικά

8. Όπως εκτίθενται στην απόφαση περί παραπομπής, τα πραγματικά περιστατικά μπορούν να συνοψιστούν ως εξής.

4 — *Moniteur belge* της 28ης Ιουνίου 1979, σ. 7378.

5 — *Moniteur belge* της 23ης Ιανουαρίου 1973, σ. 877.

6 — *Moniteur belge* της 10ης Ιουνίου 1977, σ. 7760.

9. Η βελγική εταιρία NV Smeg εκμεταλλεύεται επιχείρηση αποθηκείσεως σιτηρών στη λιμενική ζώνη της Γάνδης όπως ορίζεται στο άρθρο 1 του βασιλικού διατάγματος του 1973 και στο άρθρο 2 του βασιλικού διατάγματος της 12ης Αυγούστου 1974 περί συστάσεως λιμενικών υποεπιτροπών ίσης εκπροσωπήσεως και περί καθορισμού της ονομασίας, της αρμοδιότητας και του αριθμού των μελών τους⁷.

10. Οι δραστηριότητες της Smeg συνίστανται, αφενός, στη φόρτωση και εκφόρτωση πλοίων που μεταφέρουν σιτηρά και, αφετέρου, στην αποθήκευση σιτηρών για λογαριασμό τρίτων. Τα εμπορεύματα προσκομίζονται και αποκομίζονται με πλοία, σιδηροδρομικές αμαξοστοιχίες ή φορτηγά οχήματα.

11. Κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών, ο J. C. Becu, ο οποίος τότε ήταν διευθυντής της Smeg, ενήργησε ώστε να εκτελεστούν λιμενικές εργασίες στη λιμενική ζώνη της Γάνδης από οκτώ μη αναγνωρισμένους λιμενεργάτες.

12. Κατά το ίδιο χρονικό διάστημα, η A. Verweire, η οποία τότε ήταν διαχειρίστρια της εταιρίας NV Adia Interim, ενήργησε ώστε να εκτελεστούν λιμενικές εργασίες στη λιμενική ζώνη της Γάνδης από πέντε μη αναγνωρισμένους λιμενεργάτες.

13. Είναι αναμφισβήτητο ότι λιμενικές εργασίες, υπό την έννοια των προαναφερθέντων άρθρων των βασιλικών διαταγμάτων, ασκούνται εντός της εταιρίας Smeg, η

οποία ως εκ τούτου εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του νόμου του 1972 περί οργανώσεως της λιμενικής εργασίας.

14. Ωσαύτως, είναι αποδεδειγμένο, και ούτε αμφισβητήθηκε, ότι κατά τη σχετική περίοδο η Smeg ενήργησε ώστε να εκτελεστούν λιμενικές εργασίες στη λιμενική ζώνη της Γάνδης από μη αναγνωρισμένους λιμενεργάτες, ενώ κατά τον νόμο του 1972 οι εργασίες αυτές μπορούν να ασκηθούν μόνον από αναγνωρισμένους λιμενεργάτες.

15. Η εισαγγελική αρχή (Openbaar Ministerie) άσκησε ποινική δίωξη κατά του J. C. Becu και της A. Verweire καθώς και κατά των δύο εταιριών που διαχειρίζονταν, κατηγορώντας τους ότι διέπραξαν τα αδικήματα που προβλέπει ο νόμος του 1972 (βλ. το σημείο 7 των προτάσεών μου). Το πρωτοβάθμιο δικαστήριο (Correctionele Rechtbank) απάλλαξε τους J. C. Becu και A. Verweire κρίνοντας ότι δεν έπρεπε να ασκηθεί ποινική δίωξη κατά των πιο πάνω εταιριών.

Το πρωτοβάθμιο δικαστήριο, αναφερόμενο στο άρθρο 85, παράγραφος 1, και στο άρθρο 86, παράγραφος 2, στοιχείο α', της Συνθήκης ΕΚ καθώς και στη δικογραφία, από την οποία προκύπτει ότι η εταιρία Smeg κατέβαλλε στους εργαζόμενους ωρομίσθιο 667 βελγικών φράγκων (BEF) ενώ το κατώτατο ωρομίσθιο συνήθους λιμενεργάτη είναι 1 335 BEF, εκτίμησε ότι τέτοιες μισθολογικές διαφορές πρέπει να θεωρηθούν άδικες

7 — *Moniteur belge* της 10ης Σεπτεμβρίου 1974, σ. 11020.

καθόσον βάσει των διατάξεων του νόμου του 1972 ακόμη και οι συνήθεις εργασίες συντηρήσεως στα γήπεδα της Smege έπρεπε να γίνουν από αναγνωρισμένους λιμενεργάτες.

λόγιο που πρέπει να τηρείται ακόμη και αν οι εργασίες αυτές μπορούν να εκτελεστούν από συνήθεις εργάτες (δηλαδή μη αναγνωρισμένους λιμενεργάτες);

Τα προδικαστικά ερωτήματα

16. Κατόπιν της εφέσεως που η εισαγγελική αρχή άσκησε κατά της αποφάσεως του πρωτοβαθμίου δικαστηρίου, το Hof van Beroep te Gent (Εφετείο Γάνδης) έκρινε σκόπιμο, πριν αποφανθεί επί της ουσίας της υποθέσεως, να υποβάλει στο Δικαστήριο δύο προδικαστικά ερωτήματα σύμφωνα με το άρθρο 177 της Συνθήκης ΕΚ. Τα ερωτήματα αυτά είναι τα εξής:

«1) Μπορούν, στο παρόν στάδιο εξέλιξεως του κοινοτικού δικαίου, οι κοινοτικοί υπήκοοι, είτε φυσικά είτε νομικά πρόσωπα, να αντλήσουν από το άρθρο 90, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΚ, σε συνδυασμό με τα άρθρα 7, 85 και 86 της Συνθήκης αυτής, δικαιώματα — που τα κράτη μέλη οφείλουν να σέβονται — όταν ορίζεται ότι στις λιμενικές ζώνες η φορτοεκφόρτωση ειδικά εμπορευμάτων εισαγομένων διά θαλάσσης από το ένα κράτος μέλος στο άλλο και εν γένει οι λιμενικές εργασίες εκτελούνται αποκλειστικώς από “αναγνωρισμένους λιμενεργάτες”, των οποίων οι προϋποθέσεις και η διαδικασία αναγνωρίσεως καθορίζονται, κατόπιν γνωμοδοτήσεως της αρμόδιας για τη συγκεκριμένη λιμενική ζώνη επιτροπής ίσης εκπροσώπησης, με βασιλικό διάταγμα και για τους οποίους ισχύει καθορισμένο μισθο-

2) Πρέπει οι αναγνωρισμένοι λιμενεργάτες κατά την έννοια του άρθρου 1 του νόμου της 8ης Ιουνίου 1972, οι οποίοι έχουν το αποκλειστικό δικαίωμα να παρέχουν λιμενική εργασία εντός λιμενικών ζωνών, όπως αυτές καθορίζονται λεπτομερώς σε νομοθετικές διατάξεις, να θεωρηθούν ως εργάτες επιφορτισμένοι με τη διαχείριση υπηρεσιών γενικού οικονομικού συμφέροντος κατά την έννοια του άρθρου 90, παράγραφος 2, της Συνθήκης ΕΚ, οι οποίοι δεν θα μπορούν πλέον να εκπληρώσουν την ιδιαίτερη αποστολή τους αν το άρθρο 90, παράγραφος 1, και οι απαγορευτικές διατάξεις των άρθρων 7, 85 και 86 της Συνθήκης ΕΚ εφαρμοστούν επ' αυτών;»

Επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος

17. Όπως έχει διατυπωθεί, το πρώτο προδικαστικό ερώτημα προς τον κοινοτικό δικαστή αφορά μόνο τη δυνατότητα του άρθρου 90, παράγραφος 1, σε συνδυασμό με τα άρθρα 6⁸, 85 και 86 της Συνθήκης ΕΚ, να δημιουργήσει δικαιώματα που οι πολίτες της Ενώσεως μπορούν να επικαλούνται ευθέως ή, πράγμα που είναι το ίδιο, αφορά το ζήτημα αν οι διατάξεις αυτές έχουν, κατά την έκ-

8 — Άρθρο 7 πριν από τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση.

φραση που έχει καθιερωθεί, «άμεσο αποτέλεσμα».

18. Λαμβανομένου υπόψη του περιεχομένου του ερωτήματος, η απάντηση θα πρέπει να έχει αφηρημένο χαρακτήρα και, όπως ορθώς τόνισε η Βελγική Κυβέρνηση με τις παρατηρήσεις της, ουδόλως θα μπορέσει να προδικάσει την επιρροή των διατάξεων αυτών στην υπόθεση της κύριας δίκης. Υπό τις συνθήκες αυτές, το αν η συγκεκριμένη εθνική ρύθμιση είναι σύμφωνη με τη Συνθήκη θα μπορέσει να εξεταστεί όταν θα απαντήσω στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα.

19. Θα μπορούσα επίσης να αναδιατυπώσω το ερώτημα, όπως έκανε το Δικαστήριο στη σκέψη 8 της αποφάσεώς του *Merci*. Συγκεκριμένα, το αιτούν δικαστήριο επιθυμεί τόσο να πληροφορηθεί αν οι διατάξεις της Συνθήκης που παραθέτει έχουν άμεσο αποτέλεσμα όσο και να διευκρινιστεί αν η κατάσταση στο λιμάνι της Γάνδης συμβιβάζεται με τις διατάξεις αυτές. Όμως, οι ιδιαιτερότητες της παρούσας υποθέσεως με κάνουν να προτιμήσω την πρώτη από τις δύο λύσεις, η οποία θα μου επιτρέψει να εκθέσω τα πράγματα με μεγαλύτερη σαφήνεια.

20. Κατά τα λοιπά, δεν νομίζω ότι η επίλυση των ζητημάτων που εκκρεμούν στην κύρια δίκη απαιτεί την ερμηνεία του άρθρου 6 της Συνθήκης, και τούτο για τους λόγους που θα εκθέσω αργότερα (βλ. το σημείο 26 των προτάσεών μου).

21. Κατόπιν αυτών, η απάντηση στο πρώτο ερώτημα του βελγικού δικαστηρίου δεν θέτει μείζονα προβλήματα. Συγκεκριμένα, κατά

πάγια νομολογία του Δικαστηρίου οι απαγορεύσεις του άρθρου 85, παράγραφος 1, και του άρθρου 86 της Συνθήκης «δημιουργούν απ' ευθείας δικαιώματα για τους ιδιώτες που τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να διαφυλάσσουν»⁹. Εφόσον το άρθρο 90, παράγραφος 1, επεκτείνει το πεδίο εφαρμογής των κοινοτικών κανόνων ανταγωνισμού και, ειδικότερα, το πεδίο εφαρμογής των άρθρων 85 και 86 της Συνθήκης στις δημόσιες επιχειρήσεις και στις επιχειρήσεις που έχουν ειδικά ή αποκλειστικά δικαιώματα, το εθνικό δικαστήριο θα πρέπει να εφαρμόσει το άρθρο αυτό χρησιμοποιώντας πανομοιότυπα κριτήρια. Τα πράγματα έχουν έτσι μολονότι το άρθρο 90, παράγραφος 1 [«τα κράτη μέλη δεν θεσπίζουν ούτε διατηρούν (...)»], είναι διατυπωμένο κατά τρόπο που θα μπορούσε να επιτρέψει τη σκέψη ότι η απαγόρευση που εξαγγέλλει έχει διαφορετική νομική φύση από τις απαγορεύσεις που εξαγγέλλονται στο άρθρο 85, παράγραφος 1, και στο άρθρο 86 [«είναι ασυμβίβαστη με την κοινή αγορά και απαγορεύεται (...)»] και μολονότι το άρθρο 90 αναθέτει στην Επιτροπή ειδικό καθήκον ελέγχου που δεν προβλέπεται σε καμία από τις δύο άλλες διατάξεις¹⁰.

Το Δικαστήριο έχει επιτρέψει την ερμηνεία αυτή σχετικά με την καταχρηστική εκμετάλλευση δεσπόζουσας θέσεως, καθόσον έχει κρίνει ότι, «ακόμη και στο πλαίσιο του άρθρου 90, οι απαγορεύσεις του άρθρου 86 έχουν άμεσο αποτέλεσμα και δημιουργούν

9 — Βλ., μεταξύ άλλων, τις αποφάσεις της 30ής Ιανουαρίου 1974, 127/73, BRT (Σύλλογος τόμος 1974, σ. 35, σκέψη 16) της 10ής Ιουλίου 1980, 37/79, *Marty* (Σύλλογος τόμος 1980/II, σ. 601, σκέψη 13) της 28ης Φεβρουαρίου 1991, C-234/89, *Δηλμάτης* (Σύλλογος 1991, σ. I-933, σκέψη 45) της 18ης Μαρτίου 1997, C-282/95 P, *Guérin automobiles* κατά *Επιτροπής* (Σύλλογος 1997, σ. I-1503, σκέψη 39), και τη διάταξη της 16ης Σεπτεμβρίου 1997, C-59/96 P, *Koelman* κατά *Επιτροπής* (Σύλλογος 1997, σ. I-4809, σκέψη 43).

10 — Συγκεκριμένα, η παράγραφος 3 του άρθρου 90 ορίζει ότι: «Η Επιτροπή μεριμνά για την εφαρμογή των διατάξεων του παρόντος άρθρου και απευθύνει, εφόσον είναι ανάγκη, κατάλληλες οδηγίες ή αποφάσεις προς τα κράτη μέλη».

για τους ιδιώτες δικαιώματα που τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να διαφυλάσσουν»¹¹. Δεν υπάρχει κανένας λόγος να μη μπορεί η συλλογιστική αυτή να εφαρμοστεί και για το άρθρο 85¹².

22. Εν κατακλείδι, στο πρώτο ερώτημα του Hof van Beroep te Gent πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 90, παράγραφος 1, της Συνθήκης, σε συνδυασμό με τα άρθρα 85 και 86, δημιουργεί για τους ιδιώτες δικαιώματα που τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να προστατεύουν.

Επί του δευτέρου προδικαστικού ερωτήματος

23. Με το δεύτερο ερώτημά του, το δικαστήριο της Γάνδης θέλει να εξακριβώσει αν οι αναγνωρισμένοι λιμενεργάτες αποτελούν επιχείρηση επιφορτισμένη με τη διαχείριση υπηρεσίας γενικού οικονομικού συμφέροντος και, σε καταφατική περίπτωση, αν, για να εκπληρώσει η επιχείρηση αυτή την ειδική αποστολή που της έχει ανατεθεί, οι πιο πάνω εργαζόμενοι πρέπει να εξαιρεθούν των απαγορεύσεων που οι συνδυασμένες διατάξεις των άρθρων 85, 86 και 90, παράγραφος 1, της Συνθήκης επιβάλλουν όσον αφορά τον ανταγωνισμό.

Το αιτούν δικαστήριο αναφέρεται στις ομοιότητες που υπάρχουν μεταξύ της παρούσας υποθέσεως και της υποθέσεως επί της οποίας εκδόθηκε η προαναφερθείσα απόφαση του Δικαστηρίου της 10ης Δεκεμβρίου 1991, *Merci convenzionali porto di Genova*. Για τον λόγο αυτόν, θεωρώ χρήσιμο να λάβω ως βάση της αναλύσεώς μου τη νομολογία αυτή.

Η υπόθεση του λιμανιού της Γένοβας

24. Η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως που υπέβαλε το Tribunale di Genova αφορούσε το ζήτημα αν συμβιβαζόταν με τη Συνθήκη ΕΟΚ το εξασφαλιζόμενο με ποινικές κυρώσεις μονοπώλιο λιμενικών εργασιών το οποίο είχαν στην Ιταλία ορισμένες συντεχνίες λιμενεργατών. Κατά το μέρος που ενδιαφέρει εν προκειμένω, το Δικαστήριο εκτίμησε ότι το άρθρο 90, παράγραφος 1, της Συνθήκης, σε συνδυασμό με τα άρθρα 30, 48 και 46, απαγορεύει σε κράτος μέλος να εφαρμόσει κανόνα που υποχρεώνει επιχείρηση εγκατεστημένη στο κράτος αυτό να απευθύνεται για την εκτέλεση λιμενικών εργασιών σε λιμενεργατική συντεχνία αποτελούμενη αποκλειστικώς από ημεδαπούς εργαζομένους. Επίσης, βάσει των στοιχείων που διέθετε έκρινε ότι οι λιμενεργατικές αυτές συντεχνίες δεν μπορούν να θεωρηθούν, από τη σκοπιά του άρθρου 90, παράγραφος 2, της Συνθήκης, ως επιφορτισμένες με τη διαχείριση υπηρεσιών γενικού οικονομικού συμφέροντος.

25. Υπάρχουν προφανείς διαφορές μεταξύ της τωρινής καταστάσεως στο λιμάνι της Γάνδης και της καταστάσεως που υφίστατο τότε στο λιμάνι της Γένοβας.

11 — Βλ. τις αποφάσεις της 30ής Απριλίου 1974, 155/73, *Sacchi* (Σύλλογος τόμος 1974, σ. 217, σκέψη 18), και της 17ης Ιουλίου 1997, C-242/95, *GT-Link* (Σύλλογος 1997, σ. 1-4449, σκέψη 57), καθώς και την προαναφερθείσα απόφαση *Merci*, σκέψη 23.

12 — Βλ., με το αυτό περιεχόμενο, το σημείο 24 των προτάσεων του γενικού εισαγγελέα W. van Gerven στην υπόθεση *Merci* (Σύλλογος 1991, σ. 1-5917).

26. Αφενός, σε αντίθεση με την ιταλική νομοθεσία, η σχετική βελγική νομοθεσία δεν τάσσει καμία προϋπόθεση ιθαγενείας. Συγκεκριμένα, εκτός από την αναφορά του άρθρου 7 (διάβαζε: άρθρου 6) της Συνθήκης από το αιτούν δικαστήριο, αναφορά που πιθανότατα εξηγείται από το γεγονός ότι το Hof van Beroep te Gent διαμόρφωσε το ερώτημά του κατά το πρότυπο του ερωτήματος που υποβλήθηκε τότε από το ιταλικό δικαστήριο, ούτε η επίμαχη εθνική νομοθεσία ούτε η δικογραφία που επισυνάπτεται στην απόφαση περί παραπομπής ούτε ακόμη οι παρατηρήσεις που υποβλήθηκαν ενώπιον του Δικαστηρίου παρέχουν κάποια ένδειξη για να λεχθεί ότι η αναγνώριση που απαιτείται από τους λιμενεργάτες του λιμανιού της Γάνδης ενέχει την παραμικρή διάκριση λόγω ιθαγενείας. Συνεπώς, το να εξεταστεί η υπόθεση με γνώμονα το άρθρο 6 της Συνθήκης δεν θα είχε σημασία, ακριβώς όπως, για τους ίδιους λόγους, δεν θα είχε σημασία να εξεταστεί η υπόθεση με γνώμονα το άρθρο 48.

27. Αφετέρου, όπως ορθώς παρατηρεί το αιτούν δικαστήριο, η επίμαχη ρύθμιση απλώς και μόνον αναγνωρίζει το επάγγελμα των λιμενεργατών, υπέρ των οποίων προβλέπει μονοπώλιο όλων των λιμενικών εργασιών. Δεν απονέμει κανένα ειδικό ή αποκλειστικό δικαίωμα σε επιχειρήσεις ή εταιρίες.

28. Δεν χωρεί αμφιβολία ως προς το ότι, παρά τις διαφορές αυτές, οι δύο καταστάσεις έχουν παρόμοιο αποτέλεσμα, καθόσον επέτρεψαν την επιβολή καταχρηστικών τιμολογίων για την παροχή της ίδιας υπηρεσίας στο πλαίσιο συγκεκριμένου λιμανιού.

29. Υπό τις συνθήκες αυτές, πιστεύω ότι, σε πρώτο στάδιο, είναι αναγκαίο να διευκρινιστούν τα νομικά διδάγματα που μπορούν να αντληθούν από την απόφαση *Merci* πριν καθοριστεί ποιο ή ποια από αυτά μπορούν να μεταφερθούν στην παρούσα υπόθεση.

30. Νομίζω ότι από τις σκέψεις 8 έως 24 της αποφάσεως *Merci* μπορεί να συναχθεί ότι το Δικαστήριο θεώρησε ότι η διατήρηση αποκλειστικών δικαιωμάτων υπέρ συγκεκριμένης επιχειρήσεως είναι ασυμβίβαστη με τη Συνθήκη από τρεις απόψεις.

31. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο διαπίστωσε πρώτον ότι αυτή καθαυτή η ρύθμιση του λιμανιού της Γένοβας, με την οποία κράτος μέλος προέβλεπε μόνον υπέρ ημεδαπών το δικαίωμα εργασίας σε επιχείρηση εγκατεστημένη στο έδαφός του, ήταν ασυμβίβαστη με το άρθρο 48 της Συνθήκης.

32. Δεύτερον, το Δικαστήριο έκρινε ότι η σχετική εθνική ρύθμιση παρότρυνε τις επιχειρήσεις στις οποίες είχαν ανατεθεί αποκλειστικά δικαιώματα εκμεταλλεύσεως να εκμεταλλεύονται καταχρηστικά τη δεσπόζουσα θέση τους, πράγμα που συνεπαγόταν παραβάση του άρθρου 86 της Συνθήκης καθόσον επηρεαζόταν το ενδοκοινοτικό εμπόριο.

33. Τρίτον, το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι εθνική ρύθμιση η οποία διευκολύνει τη δυνάμενη να επηρεάσει το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών καταχρηστική εκμετάλλευση δεσπόζουσας θέσεως είναι κατά κανόνα ασυμβίβαστη με το άρθρο 30 της Συνθή-

κης — το οποίο απαγορεύει τους ποσοτικούς περιορισμούς επί των εισαγωγών καθώς και κάθε μέτρο ισοδυνάμου αποτελέσματος — κατά το μέρος που η ρύθμιση αυτή καθιστά επαχθέστερες και επομένως εμποδίζει τις εισαγωγές εμπορευμάτων προελεύσεως άλλων κρατών μελών. Το Δικαστήριο συνέχισε λέγοντας ότι «από τις διαπιστώσεις στις οποίες προέβη το εθνικό δικαστήριο προκύπτει ότι η εκφόρτωση των εμπορευμάτων θα μπορούσε να είχε πραγματοποιηθεί, με λιγότερα έξοδα, από το πλήρωμα του πλοίου: επομένως, η υποχρεωτική προσφυγή στις υπηρεσίες των δύο επιχειρήσεων που κατείχαν αποκλειστικά δικαιώματα δημιουργήσε πρόσθετες δαπάνες και ήταν, επομένως, στοιχείο ικανό, μέσω της επιδράσεώς του επί των τιμών των εμπορευμάτων, να έχει αντίκτυπο επί των εισαγωγών»¹³.

34. Το χωρίο που μόλις παρατέθηκε μπορεί να μεταφερθεί σχεδόν αυτούσιο στην παρούσα υπόθεση. Συγκεκριμένα, από τις διαπιστώσεις του αιτούντος δικαστηρίου προκύπτει ότι οι χειρωνακτικές εργασίες σχετικά με εμπορεύματα θα μπορούσαν να γίνουν με μικρότερο κόστος από μη αναγνωρισμένους λιμενεργάτες. Εξάλλου, το γεγονός ότι οι ενδιαφερόμενοι πρέπει να απευθύνονται σε αναγνωρισμένους λιμενεργάτες, καθόσον οι τελευταίοι έχουν αποκλειστικά δικαιώματα, συνεπάγεται πρόσθετο κόστος δυνατό να έχει επιπτώσεις επί των εισαγωγών.

35. Σε ποιο μέτρο οι σκέψεις που το Δικαστήριο διατύπωσε στην απόφαση *Merci* μπορούν να μεταφερθούν στην παρούσα υπόθεση;

36. Όπως ανέφερα προηγουμένως, εν προκειμένω δεν έχει αποδειχθεί ότι η άσκηση των δραστηριοτήτων που αποτελούν αντικείμενο αποκλειστικού δικαιώματος εξαρτάται από την προϋπόθεση κατοχής συγκεκριμένης ιθαγενείας. Επομένως, στην παρούσα υπόθεση θα πρέπει να αγνοηθεί το σχετικό με το άρθρο 48 της Συνθήκης σκεπτικό της αποφάσεως *Merci*.

37. Όμως, δεν νομίζω ότι ισχύει το ίδιο με το υπόλοιπο σκεπτικό της αποφάσεως εκείνης. Κατά συνέπεια, πρέπει να εξεταστεί αν οι σκέψεις που βασίζονται στο άρθρο 86 της Συνθήκης μπορούν να μεταφερθούν στην παρούσα υπόθεση. Με άλλα λόγια, πρέπει να εξεταστεί αν, όπως αποδείχθηκε στην υπόθεση *Merci*, τα πραγματικά περιστατικά της παρούσας υποθέσεως συνεπάγονται παραβίαση της απαγορεύσεως καταχρηστικής εκμεταλλεύσεως δεσπόζουσας θέσεως. Αν πρόκειται περί αυτού, θα πρέπει να εξεταστεί αν το επίμαχο εθνικό σύστημα παραβιάζει και το άρθρο 30 της Συνθήκης στο μέτρο που θέτει εμπόδια στην ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων. Τέλος, πρέπει να ληφθεί υπόψη, έστω και μόνο χάριν αναλύσεως, το άρθρο 85, του οποίου την ερμηνεία ζήτησε το εθνικό δικαστήριο.

Η ενδεχόμενη ύπαρξη παραβάσεως των κανόνων ανταγωνισμού

38. Τόσο η Επιτροπή όσο και η Βελγική Κυβέρνηση ισχυρίστηκαν ότι οι κοινοτικοί κανόνες ανταγωνισμού δεν έχουν εφαρμογή εν προκειμένω καθόσον οι αναγνωρισμένοι λιμενεργάτες δεν μπορούν να θεωρηθούν ως «επιχειρήσεις» υπό την έννοια της Συνθήκης ΕΚ.

¹³ — Προαναφερθείσα απόφαση *Merci*, σκέψη 22.

39. Συγκεκριμένα, οι κανόνες του κοινοτικού δικαίου των οποίων την ερμηνεία ζητεί το βελγικό δικαστήριο περιέχονται στο τιτλοφορούμενο «Κανόνες εφαρμοστέοι επί των επιχειρήσεων» πρώτο τμήμα του τρίτου μέρους, τίτλος V, κεφάλαιο 1, της Συνθήκης ΕΚ. Επιπλέον, οι διατάξεις που περιέχονται στα άρθρα 85 και 86 απευθύνονται ρητώς στις επιχειρήσεις. Με τις διατάξεις αυτές, απαγορεύονται οι «συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων», οι «αποφάσεις ενώσεων επιχειρήσεων» και η «καταχρηστική εκμετάλλευση από μία ή περισσότερες επιχειρήσεις της δεσπόζουσας θέσης τους». Ομοίως, η παράγραφος 1 του άρθρου 90 απαγορεύει στα κράτη μέλη να θεσπίζουν ή να διατηρούν, «ως προς τις δημόσιες επιχειρήσεις και τις επιχειρήσεις στις οποίες χορηγούν ειδικά ή αποκλειστικά δικαιώματα», μέτρα αντίθετα προς τους κανόνες της Συνθήκης, και ιδίως προς τους κανόνες που περιέχονται στα άρθρα 6 και 85 έως και 94.

Συνεπώς, για να μπορέσουν να εφαρμοστούν οι διατάξεις των άρθρων 85, 86 και 90, είναι απαραίτητο να μπορεί να καταλογιστεί σε μία ή περισσότερες επιχειρήσεις το στοιχείο που εμποδίζει τον ελεύθερο ανταγωνισμό.

40. Σε αυτό το στάδιο της αναλύσεως, πρέπει να διευκρινιστεί ποια συγκεκριμένη συμπεριφορά μπορεί να χαρακτηριστεί ως εμπόδιο του ανταγωνισμού στην παρούσα υπόθεση. Με άλλα λόγια, αν υποθεθεί ότι όντως πρόκειται περί επιχειρήσεων, σε ποια από τις πρακτικές που απαγορεύει η Συνθήκη πρέπει να αναχθούν τα πραγματικά περιστατικά της παρούσας υποθέσεως;

41. Κατ' εμέ, αν υποθεθεί ότι πρόκειται περί επιχειρήσεων, η κατάσταση στο λιμάνι της Γάνδης δεν θα αποτελεί παρά περίπτωση καταχρηστικής εκμετάλλευσας δεσπόζουσας θέσεως από επιχείρηση που έχει ειδικά ή αποκλειστικά δικαιώματα. Επομένως, δεν νομίζω ότι το άρθρο 85 έχει εφαρμογή εν προκειμένω.

42. Οι μισθοί των αναγνωρισμένων λιμενεργατών καθορίζονται βάσει συμφωνιών που συνάπτονται μετά από διαπραγματεύσεις μεταξύ των εκπροσώπων των εργοδοτών και των εργαζομένων. Υπό την έννοια αυτή, θα μπορούσε να προβληθεί ότι πρόκειται περί συμβάσεων που καθορίζουν άμεσα ή έμμεσα τις τιμές ή άλλους όρους της συναλλαγής και ότι εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 85, παράγραφος 1, στοιχείο α', της Συνθήκης. Όμως, οι συμφωνίες αυτές θα ήσαν σχετικά αβλαβείς αν δεν συνοδεύονταν με δεσμευτικές διατάξεις που, αφενός, προβλέπουν υπέρ των δεόντως αναγνωρισμένων εργαζομένων μονοπώλιο λιμενικών εργασιών και, αφετέρου, καθιστούν το αποτέλεσμα των συλλογικών αυτών διαπραγματεύσεων υποχρεωτικό *erga omnes*.

43. Στην πραγματικότητα, η εθνική ρύθμιση δημιουργεί υπέρ του συνόλου των αναγνωρισμένων λιμενεργατών ειδικά ή αποκλειστικά δικαιώματα δυνάμενα να τους περιγάγουν σε δεσπόζουσα θέση, κατάσταση στην οποία θα έχουν εφαρμογή οι κοινοτικοί κανόνες ανταγωνισμού αν μπορέσει να θεωρηθεί ότι το σύνολο των εργαζομένων αυτών συνιστά επιχείρηση. Για τον λόγο αυτόν, θεωρώ ότι πρέπει να διευκρινιστεί ακόμη περισσότερο το περιεχόμενο του ερωτήματος που υποβλήθηκε στο Δικαστήριο: μόνον οι διατάξεις του άρθρου 86 σε συνδυασμό με τις διατάξεις του άρθρου 90,

παράγραφοι 1 και 2, της Συνθήκης ασκούν επιρροή εν προκειμένω. Επαναλαμβάνω ότι οι διατάξεις αυτές θα έχουν εφαρμογή μόνον αν οι ανταγορευόμενες πρακτικές έχουν ως πρωταγωνιστές επιχειρήσεις.

Η έννοια της επιχειρήσεως στο κοινοτικό δίκαιο του ανταγωνισμού

44. Ο πρώτος ορισμός του όρου «επιχείρηση» που έδωσε το Δικαστήριο ανάγεται σε απόφαση της 22ας Μαρτίου 1961¹⁴, όπου το Δικαστήριο έκρινε ότι «η κατά τη Συνθήκη έννοια της επιχειρήσεως ταυτίζεται με την αντίληψη περί φυσικών ή νομικών προσώπων και ότι, επομένως, πλείονες εταιρίες που έχουν χωριστή νομική προσωπικότητα δεν μπορούν να αποτελέσουν ενιαία επιχείρηση υπό την έννοια της Συνθήκης, ακόμη και όταν οι εταιρίες αυτές έχουν καταστεί το αντικείμενο οικονομικής ολοκληρώσεως που έχει οδηγηθεί στα άκρα»¹⁵. Στην απόφαση Klöckner-Werke και Hoesch κατά Ανωτάτης Αρχής που εξέδωσε στις 13 Ιουλίου 1962, το Δικαστήριο ενέμεινε σε ανάλογα κριτήρια, μολονότι τότε εισήγαγε στον ορισμό ένα σημαντικό οικονομικό στοιχείο¹⁶. Το Δικαστήριο έκρινε τότε ότι η επιχείρηση «αποτελείται από οργανική ενότητα προσωπικών, υλικών και άυλων στοιχείων, η οποία έχει νομικώς αυτοτελές αντικείμενο και επιδιώκει κατά διαρκή τρόπο συγκεκριμένο οικονομικό σκοπό»¹⁷. Και στη μία και στην άλλη περίπτωση, το Δικαστήριο θέλησε να υπογραμμίσει τη σημασία του τυπικού κριτηρίου της ανεξάρτητης νομικής

προσωπικότητας για να μπορεί να θεωρηθεί ότι η θυγατρική είναι επιχείρηση χωριστή από τη μητρική της εταιρία. Οι δύο προαναφερθείσες αποφάσεις είχαν ως νομικό πλαίσιο το σύστημα χρηματοδοτήσεως των παλιοσίδερων το οποίο είχε καθιερώσει η Ανωτάτη Αρχή της ΕΚΑΧ.

45. Στο ζήτημα της εναρμονίσεως των διατάξεων με κοινωνικό χαρακτήρα στον τομέα των μεταφορών, το Δικαστήριο πάλι προτίμησε ερμηνεία που δίνει έμφαση στη νομική και οργανωτική αυτοτέλεια του σχετικού φορέα. Στο πλαίσιο αυτό, ως «επιχείρηση» νοείται ένα «αυτοτελές υποκείμενο δικαίου, ανεξαρτήτως της νομικής του μορφής, το οποίο ασχολείται, κατά τρόπο διαρκή, με τις μεταφορές και έχει την εξουσία να οργανώνει και να ελέγχει την εργασία των οδηγών και των μελών του πληρώματος»¹⁸.

46. Ο ορισμός αυτού του είδους μου φαίνεται ακόμη λιγότερο χρήσιμος για την επίλυση των ζητημάτων που εκκρεμούν στην παρούσα υπόθεση, καθόσον τόσο το πλαίσιο εντός του οποίου δόθηκε όσο και ο σκοπός που υφίστατο κατά την ερμηνεία δεν έχουν καμία σχέση με το αντικείμενο της παρούσας υποθέσεως¹⁹.

47. Στο πλαίσιο του δικαίου του ανταγωνισμού, η νομολογία όρισε για πρώτη φορά την έννοια της επιχειρήσεως το 1984. Σε απάντηση προδικαστικού ερωτήματος που του είχε υποβληθεί σχετικά με την ερμηνεία κοινοτικού κανόνα για την κατά κατηγορίες

14 — 42/59 και 49/59, SNUPAT κατά Ανωτάτης Αρχής (Συλλογή τόμος 1954-1964, σ. 599).

15 — Συλλογή 1961 (ξενόγλωσση έκδοση), σ. 151 προς το τέλος και 152.

16 — Υποθέσεις 17/61 και 20/61 (Συλλογή τόμος 1954-1964, σ. 787). Βλ., επίσης, την απόφαση που το Δικαστήριο εξέδωσε ανήμερα με την ίδια νομική βάση στην υπόθεση 19/61, Mannesmann κατά Ανωτάτης Αρχής (Συλλογή τόμος 1954-1964, σ. 791).

17 — Προαναφερθείσα απόφαση Klöckner-Werke και Hoesch κατά Ανωτάτης Αρχής (Συλλογή 1962 (ξενόγλωσση έκδοση) σ. 646).

18 — Απόφαση της 2ας Οκτωβρίου 1991, C-7/90, Vandevenne κ.λπ. (Συλλογή 1991, σ. I-4371, σκέψη 9).

19 — Κατά συνέπεια, δεν εκπλήσσει το ότι, για να ερμηνεύσει το άρθρο 85 της Συνθήκης, το Πρωτοδικείο προτίμησε να δώσει μεγαλύτερη έμφαση στην οικονομία και να ασχοληθεί λιγότερο με τη συγκεκριμένη νομική βάση. Βλ., με το αυτό περιεχόμενο, την απόφαση που εξέδωσε στις 10 Μαρτίου 1992 την υπόθεση T-11/89, Shell κατά Επιτροπής (Συλλογή 1992, σ. II-757, σκέψεις 311 και 315).

απαλλαγή συμφωνιών αποκλειστικότητας, το Δικαστήριο έκρινε ότι «Ο όρος επιχείρηση, εντασσόμενος στο πλαίσιο του δικαίου του ανταγωνισμού, πρέπει να νοηθεί ως οικονομική ενότητα από την άποψη του αντικειμένου της οικείας συμφωνίας, έστω και αν από νομική άποψη η οικονομική αυτή ενότητα αποτελείται από περισσότερα φυσικά ή νομικά πρόσωπα»²⁰.

Πιο πρόσφατα, το Δικαστήριο έκρινε — κάτι που πρέπει να θεωρηθεί ως τυποποιημένη έκφραση — ότι στο πλαίσιο του δικαίου του ανταγωνισμού «η έννοια της επιχείρησης καταλαμβάνει κάθε φορέα που ασκεί οικονομική δραστηριότητα, ανεξάρτητα από το νομικό καθεστώς του φορέα αυτού και τον τρόπο χρηματοδότησής του»²¹.

Συνεπώς, στον τομέα του ανταγωνισμού, το χαρακτηριστικό στοιχείο του ορισμού μετατοπίστηκε από κριτήρια αυτοτέλειας του φορέα σε σκέψεις ενότητας από οικονομική άποψη. Ωστόσο, όπως θα έχω την ευκαιρία να εκθέσω λεπτομερέστερα στη συνέχεια, ο σχετικός φορέας πρέπει συγχρόνως να έχει κάποιο επίπεδο αυτοτέλειας οικονομικού κυρίως χαρακτήρα.

48. Είναι αλήθεια ότι, όταν του ζητήθηκε να ερμηνεύσει την έννοια «φορέας που ασκεί οικονομική δραστηριότητα», το Δικαστήριο κλήθηκε να αποφανθεί περισσότερο επί του οικονομικού χαρακτήρα της σχετικής δραστηριότητας και λιγότερο επί της εννοίας του φορέα. Έτσι, το ουσιώδες ζήτημα που αντιμετώπισε ήταν να καθορίσει αν ορισμένες δραστηριότητες απορρέουν από πρόνομα της δημόσιας αρχής: διαμεσολάβηση για την εύρεση εργασίας ή εργατικού δυναμικού²², διαχείριση της δημόσιας υπηρεσίας της κοινωνικής ασφάλισης²³, έλεγχος και αστυνόμευση του εναέριου χώρου²⁴, διαχείριση προαιρετικού συστήματος επικουρικών συντάξεων γήρατος²⁵.

49. Ωστόσο, δεν νομίζω ότι μπορεί λογικά να τεθεί υπό αμφισβήτηση η οικονομική φύση των επίμαχων λιμενικών δραστηριοτήτων. Συγκεκριμένα, «αποτελεί οικονομική δραστηριότητα κάθε δραστηριότητα που συνίσταται στην προσφορά αγαθών ή υπηρεσιών σε συγκεκριμένη αγορά»²⁶. Οι λιμενεργάτες προσφέρουν αντί αμοιβής υπηρεσίες που συνίστανται σε διάφορες λιμενικές εργασίες: φόρτωση, εκφόρτωση, μεταφόρτωση, αποθήκευση. Το ζήτημα είναι αν οι λιμενεργάτες αυτοί μπορούν να θεωρηθούν ως φορέας επί του οποίου θα μπορούν να εφαρμοστούν οι κοινοτικοί κανόνες ανταγωνισμού.

50. Το μόνο νομολογιακό προηγούμενο που μπορεί να αποτελέσει καθοδηγητικό νήμα στην παρούσα υπόθεση είναι, κατά την άποψή μου, η απόφαση του Δικαστηρίου της

20 — Απόφαση της 12ης Ιουλίου 1984, 170/83, Hydrotherm Gerätebau (Συλλογή 1984, σ. 2999, σκέψη 11).

21 — Όσον αφορά την έννοια της επιχείρησης κατά τα άρθρα 85 και 86 της Συνθήκης, βλ. ιδίως τις αποφάσεις της 23ης Απριλίου 1991, C-41/90, Höfner και Elser (Συλλογή 1991, σ. 1-1979, σκέψη 21): της 17ης Φεβρουαρίου 1993, C-159/91 και C-160/91, Poucet και Pistre (Συλλογή 1993, σ. I-637, σκέψη 17): της 19ης Ιανουαρίου 1994, C-364/92, SAT Fluggesellschaft (Συλλογή 1994, σ. I-43, σκέψη 18) και της 16ης Νοεμβρίου 1995, C-244/94, FPSA κ.λπ. (Συλλογή 1995, σ. I-4013, σκέψη 14).

22 — Προαναφερθείσα απόφαση Höfner και Elser.

23 — Προαναφερθείσα απόφαση Poucet και Pistre.

24 — Προαναφερθείσα απόφαση SAT Fluggesellschaft.

25 — Προαναφερθείσα απόφαση FPSA κ.λπ.

26 — Απόφαση της 16ης Ιουνίου 1987, 118/85, Επιτροπή κατά Ιταλίας (Συλλογή 1987, σ. 2599, σκέψη 7).

18ης Ιουνίου 1998 στην υπόθεση Επιτροπή κατά Ιταλίας²⁷, με την οποία το Δικαστήριο έκρινε ότι η Ιταλική Δημοκρατία, επιτρέποντας τον καθορισμό υποχρεωτικού πλάνου αμοιβών για όλους τους εκτελωνιστές, παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από τα άρθρα 5 και 85 της Συνθήκης. Θα επαναλάβω μόνο τα στοιχεία της αποφάσεως εκείνης που θεωρώ ενδιαφέροντα για την παρούσα υπόθεση.

51. Η Ιταλική Κυβέρνηση ισχυριζόταν ότι το άρθρο 85 δεν έχει εφαρμογή στην υπόθεση εκείνη καθόσον ο εκτελωνιστής, να μιν ασκεί ελεύθεριο επάγγελμα και είναι ανεξάρτητος εργαζόμενος όπως ο δικηγόρος, ο χωρομέτρης ή ο διερμηνέας, πλην όμως δεν μπορεί να θεωρηθεί ως επιχείρηση υπό την έννοια του άρθρου 85 εφόσον οι υπηρεσίες που παρέχει έχουν πνευματικό χαρακτήρα και η άσκηση του επαγγέλματός του απαιτεί άδεια και συνεπάγεται την τήρηση ορισμένων προϋποθέσεων. Εξάλλου, κατά την κυβέρνηση αυτή, η Συνθήκη κάνει διάκριση μεταξύ ανεξαρτήτων εργαζομένων και επιχειρήσεων, οπότε κάθε μη μισθωτή δραστηριότητα δεν ασκείται υποχρεωτικά στο πλαίσιο επιχειρήσεως. Επιπλέον, ελλείπει το απαραίτητο οργανωτικό στοιχείο, δηλαδή η συνδρομή προσωπικών, υλικών και άυλων στοιχείων που έχουν ταχθεί κατά τρόπο διαρκή στην επιδίωξη συγκεκριμένου οικονομικού σκοπού.

52. Το Δικαστήριο δεν δυσκολεύτηκε να διευκρινίσει τον οικονομικό χαρακτήρα της δραστηριότητας των εκτελωνιστών. Όσο για την άλλη αναγκαία προϋπόθεση, δηλαδή το ότι οι σχετικοί επιχειρηματίες πρέπει να έχουν επαρκή αυτοτέλεια και να μπορούν να θεωρηθούν ως φορέας, το Δικαστήριο έκρινε

ότι ο εκτελωνιστής αναλαμβάνει τους οικονομικούς κινδύνους που συνδέονται με την άσκηση της δραστηριότητας αυτής και ότι, σε περίπτωση ανισορροπίας μεταξύ εσόδων και εξόδων, ο ίδιος ο εκτελωνιστής καλείται να καταβάλει τα ελλείμματα. Κατά συνέπεια, συμπέρανε το Δικαστήριο, «το γεγονός ότι η δραστηριότητα του εκτελωνιστή είναι πνευματικού χαρακτήρα, απαιτεί άδεια και μπορεί να ασκείται χωρίς την ενιαία οργάνωση υλικών, άυλων και ανθρωπινων στοιχείων δεν είναι ικανό να την αποκλείσει από το πεδίο εφαρμογής των άρθρων 85 και 86 της Συνθήκης ΕΚ»²⁸.

53. Αυτή η ικανότητα αναλήψεως οικονομικών κινδύνων είναι εκείνη που προσδίδει στον επιχειρηματία τα χαρακτηριστικά που επιτρέπουν να θεωρηθεί ως πραγματικό υποκείμενο οικονομικών συναλλαγών, δηλαδή ως επιχείρηση. Με άλλα λόγια, η έννοια της επιχειρήσεως απαιτεί, το λιγότερο, την ύπαρξη ενός αναγνωρίσιμου κέντρου στο οποίο μπορούν να καταλογιστούν οι αποφάσεις οικονομικού χαρακτήρα.

54. Για τον λόγο αυτόν, οι μισθωτοί δεν είναι επιχειρήσεις. Ως βοηθητικά όργανα της επιχείρησης, αποτελούν με αυτήν μια οικονομική ενότητα²⁹.

55. Εν προκειμένω, νομίζω ότι έχει σημασία να επιμείνω στην αυτοτέλεια κάθε ορισμού της επιχείρησης υπό την έννοια των περιεχομένων στη Συνθήκη κανόνων ανταγωνισμού. Ο χαρακτηρισμός που δίνεται εντός των εθνικών εννόμων τάξεων έχει την αξία απλώς μιας πρόσθετης ενδείξεως που ο κοι-

28 — Συλλογή 1998, σ. I-3896, σκέψη 38.

29 — Βλ., συναφώς, την απόφαση 16ης Δεκεμβρίου 1975, 40/73 έως 48/73, 50/73, 54/73 έως 56/73, 111/73, 113/73 και 114/73, Suiker Unie κ.λπ. κατά Επιτροπής (Συλλογή τόμος 1975, σ. 507, σκέψη 339).

νοτικός δικαστής οφείλει να λάβει υπόψη. Ομοίως, οι αρνητικοί χαρακτηρισμοί που προέρχονται από το εθνικό δίκαιο δεν έχουν ούτε και αυτοί αποφασιστική σημασία. Τούτο σημαίνει ότι ο φορέας που ασκεί οικονομική δραστηριότητα δεν παύει να είναι επιχείρηση από τη σκοπιά των κανόνων ανταγωνισμού απλώς και μόνο για τον λόγο ότι το εθνικό δίκαιο δεν του αναγνωρίζει τέτοιο καθεστώς. Επιπλέον, δεν αρκεί το ότι μια έννομη σχέση χαρακτηρίζεται ως σύμβαση εργασίας σε συγκεκριμένη έννομη τάξη προκειμένου να αποκλειστεί η σχέση αυτή από το πεδίο των κοινοτικών κανόνων που έχουν εφαρμογή επί των επιχειρήσεων. Ακριβώς όπως πρέπει να γίνεται με αυτόν τούτον τον ορισμό της επιχείρησης, δεν πρέπει κανείς να εμμένει στη νομική μορφή της παροχής, αλλά στην πραγματική κατάσταση που η παροχή δημιουργεί και στα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της.

56. Το καθεστώς που ισχύει για τους αναγνωρισμένους εργάτες του λιμανιού της Γάνδης έχει ορισμένες ιδιαιτερότητες που το απομακρύνουν από αυτό που θα μπορούσε να ονομαστεί τυπική σχέση εργασίας. Αφενός, πρόκειται περί ημερομισθίων εργαζομένων οι οποίοι συνδέονται με τον εργοδότη τους με συμβάσεις εργασίας, υπό την έννοια της εθνικής νομοθεσίας, που συνάπτονται για βραχύ, αν όχι βραχύτατο, χρονικό διάστημα. Αφετέρου, οι συμβάσεις αυτές δεν υποβάλλονται σε έγγραφο τύπο (βλ. το σημείο 4 των προτάσεών μου).

Δεν πιστεύω ότι αυτά καθαυτά τα δύο πιο πάνω στοιχεία είναι ικανά να καταστήσουν στην παρούσα υπόθεση αλυσιτελή τον κατά το βελγικό δίκαιο χαρακτηρισμό τέτοιων συμβάσεων ως συμβάσεων εργασίας ούτε ότι μπορούν να φέρουν τέτοιες συμβάσεις πιο

κοντά σε αυτό που πρέπει να ονομάζεται παροχή ανεξάρτητων υπηρεσιών.

Συγκεκριμένα, δεν νομίζω ότι από τα στοιχεία που διαθέτει το Δικαστήριο μπορεί να συναχθεί ότι οι λιμενεργάτες του λιμανιού της Γάνδης, λαμβανόμενοι ατομικά, ενεργούν κατά τρόπο που επιτρέπει να τεκμαρθεί η ύπαρξη, σε κάθε έναν από αυτούς, ενός αναγνωρίσιμου κέντρου στο οποίο θα μπορούσαν να καταλογιστούν οι οικονομικές αποφάσεις. Μολονότι προσφέρουν τις υπηρεσίες τους σε διαφορετικούς πελάτες, λαμβάνουν διαταγές από αυτούς και δεν αναλαμβάνουν κανένα εμπορικό κίνδυνο. Υπό τις συνθήκες αυτές, πρέπει να συναχθεί ότι οι λιμενεργάτες ασκούν, από κοινωνικής απόψεως, μια δραστηριότητα η οποία, ως εκ της λειτουργίας της, διακρίνεται από τη δραστηριότητα οποιασδήποτε επιχείρησης παροχής υπηρεσιών³⁰. Συγκεκριμένα, η έννοια του εργαζομένου προϋποθέτει ότι ένα πρόσωπο προβαίνει, επί ορισμένο χρόνο, υπέρ άλλου προσώπου και υπό τη διεύθυνσή του σε παροχές έναντι των οποίων λαμβάνει αμοιβή. Αυτό ακριβώς είπε το Δικαστήριο σχετικά με τους Ιταλούς λιμενεργάτες³¹. Δεν διαθέτω κανένα στοιχείο που θα μου επέτρεπε να καταλήξω σε διαφορετικό συμπέρασμα σχετικά με τους Βέλγους λιμενεργάτες.

57. Δεν πρέπει να γίνει σύγχυση μεταξύ του ζητήματος αν οι λιμενεργάτες λαμβανόμενοι ατομικά μπορούν να χαρακτηριστούν ως εργαζόμενοι και του ζητήματος αν το σύνολο των λιμενεργατών αυτών συμπεριφέρεται στο οικονομικό κύκλωμα ως φορέας που

30 — Βλ., συναφώς, τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα F. G. Jacobs στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-67/96, C-115/97, C-116/97, C-117/97 και C-219/97, Albany International κ.λπ. (Σύλλογος 1999, σ. I-5751).

31 — Προαναφερθείσα απόφαση Mercier, σκέψη 13.

μπορεί να θεωρηθεί επιχείρηση για τον σκοπό εφαρμογής των κανόνων ανταγωνισμού. Αυτό θα συνέβαινε, παραδείγματος χάριν, αν ο εργαζόμενος, χωρίς να παύσει να βρίσκεται σε σχέση εξαρτήσεως από την επιχείρηση, ήταν συνδεδεμένος με τους λοιπούς εργαζόμενους της επιχείρησης αυτής με συνεταιρική σχέση³².

58. Όμως, πρέπει να αναγνωριστεί ότι στην απόφαση περί παραπομπής δεν περιέχεται κανένα στοιχείο ικανό να αποκαλύψει την ύπαρξη συνεταιρικών δεσμών μεταξύ των λιμενεργατών. Υπό τις συνθήκες αυτές, το Δικαστήριο απηύθυνε στους διαδίκους της κύριας δίκης που υπέβαλαν παρατηρήσεις ενώπιόν του ερώτηση στην οποία κλήθηκαν να απαντήσουν γραπτώς. Το Δικαστήριο τους ζήτησε να εξηγήσουν τη συγκεκριμένη οργανωτική μορφή που οι λιμενεργάτες του λιμανιού της Γάνδης επέλεξαν για να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους, για να συνάπτουν τις σχετικές συμβάσεις και για να παρέχουν τις εν λόγω υπηρεσίες. Ειδικότερα, το Δικαστήριο θέλησε να μάθει αν οι λιμενεργάτες αυτοί έχουν κοινές διευθυντικές ή διοικητικές δομές ή αν έχουν συστήσει ενώσεις ή συντεχνίες για την άσκηση των εργασιών που τους ανατίθενται ή για την εφαρμογή τυχόν πειθαρχικών κανόνων.

Από τις απαντήσεις της Βελγικής Κυβερνήσεως και του εκπροσώπου της Smeg προκύπτει ότι μεταξύ των αναγνωρισμένων λιμενεργατών δεν υφίσταται καμία οργάνωση, τουλάχιστον σε τυπικό επίπεδο, έχουσα ως σκοπό τη διευθέτηση της προσφοράς υπηρεσιών, της καταρτίσεως

συμβάσεων και της παροχής υπηρεσιών. Για να διευκολύνουν την προσφορά των υπηρεσιών τους και για να συνάπτουν τις συμβάσεις τους, οι αναγνωρισμένοι λιμενεργάτες διαθέτουν γραφεία ευρέσεως εργασίας *ad hoc*. Όμως, τα γραφεία αυτά δεν είναι τίποτε άλλο παρά παραρτήματα του αρμόδιου δημόσιου οργανισμού ευρέσεως εργασίας και εργατικού δυναμικού (δηλαδή του Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling).

Δεν προκύπτει ούτε ότι οι λιμενεργάτες συνέστησαν ή μπορούν να συστήσουν ανεξάρτητο φορέα που έχει ως προορισμό τη διεύθυνση ή διαχείριση των υπηρεσιών που καλούνται να παρέχουν. Αν είναι όντως μέλη συνδικαλιστικών ενώσεων όπως οποιοδήποτε άλλοι εργαζόμενοι, η συμμετοχή τους σε διευθυντικά ή διοικητικά καθήκοντα περιορίζεται στην εκλογή των εκπροσώπων που τους αντιπροσωπεύουν στις επιτροπές και υποεπιτροπές ίσης εκπροσώπησης. Τα ίδια όργανα ίσης εκπροσώπησης είναι με τη σειρά τους επιφορτισμένα με την άσκηση πειθαρχικής εξουσίας στο μέτρο που αυτή υπερβαίνει το πλαίσιο της ατομικής σχέσεως εργασίας, ενώ στην αντίθετη περίπτωση η πειθαρχική εξουσία ανήκει στον ίδιο τον εργοδότη.

59. Είναι αλήθεια ότι, χωρίς να θέλει να αρνηθεί την ύπαρξη της καταστάσεως που μόλις εξέθεσα, ο εκπρόσωπος της Smeg αναφέρεται, στη γραπτή του απάντηση, σε πολλές κρυφές συμφωνίες και πρακτικές που δίνουν σαφώς διαφορετική εικόνα του τρόπου που στο λιμάνι της Γάνδης οργανώνεται η εκτέλεση των λιμενικών εργασιών.

60. Δεν είναι έργο του Δικαστηρίου να εξακριβώσει, στο πλαίσιο αιτήσεως εκδό-

32 — Αυτόδη.

σεως προδικαστικής αποφάσεως, το αληθές ισχυρισμών όπως εκείνων που προέβαλε ο εκπρόσωπος της Smeg, στο μέτρο που οι ισχυρισμοί αναφέρονται σε γεγονότα που δεν διαπιστώνονται στην απόφαση περί παραπομπής και δεν αποτελούν συνέπεια του κανονιστικού πλαισίου εντός του οποίου διεξάγεται η κύρια δίκη. Κατά συνέπεια, εκτιμώ ότι δεν θα πρέπει να ληφθούν υπόψη για την απάντηση στο βελγικό δικαστήριο.

61. Υπό τις συνθήκες αυτές, εφόσον δεν συνάντησα κάποιο στοιχείο ικανό να αλλοιώσει τον αποκλειστικώς εργασιακό χαρακτήρα της έννομης σχέσεως στο πλαίσιο της οποίας οι λιμενεργάτες παρέχουν τις υπηρεσίες τους και εφόσον δεν αποδείχθηκε ότι υφίστατο οποιαδήποτε οργανωτική μορφή ικανή να θεωρηθεί ως επιχείρηση για την εφαρμογή των κοινοτικών κανόνων ανταγωνισμού, οφείλω να συμπεράνω ότι οι κανόνες αυτοί δεν έχουν εφαρμογή εν προκειμένω.

Πρόταση

62. Για τους λόγους που εξέθεσα, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει ως εξής στην αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως που του υπέβαλε το Hof van Beroep te Gent:

- « 1) Το άρθρο 90, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΚ σε συνδυασμό με τα άρθρα 85 και 86 δημιουργεί για τους ιδιώτες δικαιώματα που τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να διαφυλάττουν.
- 2) Από την εξέταση της δικογραφίας δεν προκύπτει κανένα στοιχείο ικανό να αλλοιώσει τον αποκλειστικώς εργασιακό χαρακτήρα της έννομης σχέσεως στο πλαίσιο της οποίας οι αναγνωρισμένοι λιμενεργάτες της λιμενικής ζώνης της Γάνδης παρέχουν τις υπηρεσίες τους και να αποδείξει την ύπαρξη οποιασδήποτε οργανωτικής μορφής ικανής να θεωρηθεί ως επιχείρησης για την εφαρμογή των κοινοτικών κανόνων ανταγωνισμού. Συνεπώς, τα άρθρα 85, 86 και 90, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΚ δεν έχουν εφαρμογή.»